

Tadeusz Maciejewski

Sąd Krajowy (*Landgericht*) Wersalskiego Wolnego Miasta Gdańska. Ustrój i kompetencje

Wersalskie Wolne Miasto Gdańsk (dalej WM Gdańsk) utworzono na mocy traktatu pokojowego podpisanego 28 czerwca 1919 r. (rozdział IX, art. 100–108), a proklamowanego decyzją Głównych Mocarstw Sprzysiężonych i Stowarzyszonych 15 listopada 1920 r. Ustrój WM Gdańska normowała konstytucja uchwalona 11 sierpnia 1920 r., zaakceptowana przez Radę Ligi Narodów 13 maja 1921 r., a ogłoszona 14 czerwca 1922 r.¹

Podstawą organizacji wymiaru sprawiedliwości w WM Gdańsku była ustawa II Rzeszy o organizacji ustroju sądów z 1877 r., poważnie zrewidowana w 1898 r.² W Gdańsku wprowadzono ją 23 kwietnia 1921 r. (*Gesetz über Abänderung der Gerichtsverfassung*). W stosunku do swojej niemieckiej poprzedniczki przewidywała ona zaledwie dziewięć poprawek. Dnia 22 marca 1924 r. w Republice Weimarskiej wydano nową ustawę o ustroju sądów³. W rezultacie

¹ Tekst niemiecki *Gesetzblatt für die Freie Stadt Danzig*, Nr 10, 1922, zaś polski *Nowe konstytucje, przełożone pod kierunkiem J. Makowskiego*, Warszawa 1925, s. 39–36; zob. też M. Podlaszewski, *Ustrój polityczny Wolnego Miasta Gdańska w latach 1920–1933*, Gdynia 1966, *passim*.

² *Gerichtsverfassungsgesetz vom 27 Januar 1877 in der Fassung der Bekanntmachung vom 20. Mai 1898*, *Reichsgesetzblatt 1898*, s. 371 in.

³ *Bekanntmachung der Texte des Gerichtsverfassungsgesetz und der Strafprozessordnung. Vom 22 März 1924*, *Reichsgesetzblatt*, Teil I, Nr 25, 1924.

w Gdańsku zaszła konieczność jej uwzględnienia. Stosownej reformy dokonano nowelą Volkstagu z 6 października 1925 r.⁴, a faktycznie rozporządzeniem Senatu z 18 stycznia 1927 r.⁵ Składało się ono z 202 paragrafów, ujętych w 17 tytułach. Zaznaczyć przy tym należy, że w Gdańsku w latach 1921–1927 do niemieckich ustaw z lat 1877 i 1924 wprowadzono dodatkowo 16 innych poprawek. Ostatecznie ustrój Sądu Krajowego ujęto w tytule piątym, obejmującym 19 paragrafów⁶.

W WM Gdańsku istniała trójstopniowa struktura powszechnego wymiaru sprawiedliwości. Tworzyły ją od najniższej instancji: sądy grodzkie, zwane inaczej urzędowymi, (*Amtsgerichte*)⁷, Sąd Krajowy (*Landgericht*)⁸ oraz Sąd Najwyższy (*Obergericht*)⁹ Dodatkowo przy sądach grodzkich dla rozpatrywania spraw karnych utworzono sądy ławnicze¹⁰, a przy Sądzie Krajowym – sądy przysięgłych¹¹. Hierarchia sądów gdańskich nawiązywała pierwotnie do organizacji sądownictwa niemieckiego II Rzeszy, na którą składały się: sądy urzędowe (powiaty), sądy krajowe (rejencje), wyższe sądy krajowe (prowincje) oraz Sąd Rzeszy w Lipsku¹². W Republice Weimarskiej wyższe sądy krajowe zostały jednakże zniesione, co również zostało dokonane w Gdańsku, gdzie też Trybunał Rzeszy zastąpiony został Sądem Najwyższym¹³.

⁴ *Gesetzblatt für die Freie*, 1925, s. 266 i n.

⁵ *Gerichtsverfassungsgesetz. (In der durch die Danziger Justizreform vom 18. Januar 1927 abgeänderten Fassung)*, *Gesetzblatt für die Freie*, 1927, s. 4 i n.

⁶ *Gerichtsverfassungsgesetz*, § 59–77.

⁷ *Ibidem*, § 22–27.

⁸ *Ibidem*, § 59–77.

⁹ *Ibidem*, § 115–122.

¹⁰ *Ibidem*, § 28–58.

¹¹ *Ibidem*, § 79–91.

¹² K. Grzybowski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. IV, *Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa*, red. J. Bardach, Warszawa 1982, s. 602 i n.; J. Wąsicki, *Związek Niemiecki i Druga Rzesza Niemiecka 1848–1914*, Poznań 1989, s. 487 i n.

¹³ L.A. Hawranke, *Verfassungsrecht der Freien Stadt Danzig*, Danzig 1931, s. 83; M. Podlaszewski, *op.cit.*, s. 200.

Skład Sądu Krajowego stanowili: prezes, dyrektorzy i sędziowie. Ci ostatni mogli być jednocześnie sędziami grodzkimi¹⁴. Obok nich Senat WM Gdańska, działając na podstawie konstytucji, mógł dodatkowo wyznaczyć na okres roku operacyjnego, zależnie od potrzeb, sędziego śledczego¹⁵. W sumie sędziów podzielono na: stałych, zastępców regularnych oraz zastępców okresowych¹⁶. Prezesem Sądu Krajowego był z urzędu prezes Sądu Najwyższego. W wyjątkowych wypadkach mógł on być zastąpiony przez prezesa Senatu (cywilnego lub karnego) tegoż Sądu, mającego najdłuższy w nim staż, a w razie równej liczby jego lat – starszego wiekiem¹⁷.

Strukturalnie Sąd dzielił się na trzy wydziały: cywilny, karny i handlowy¹⁸. Ten ostatni utworzony został dodatkowo przez Senat WM Gdańska, będąc w strukturze gdańskiego wymiaru sprawiedliwości odpowiednikiem niemieckiej Krajowej Rady Sądownictwa, mającej kompetencje do jego ustanowienia. Przejął on od wydziału cywilnego orzekanie w sprawach handlowych¹⁹. Powstała sytuacja wymagała wyraźnego rozdziału kompetencji obu wydziałów. W rezultacie, jeżeli do wydziału cywilnego wniesiono skargę, której rozpoznanie należało do wydziału handlowego, jego sędzia musiał ją tam przekazać. Należało tego dokonać na wniosek pozwanego. Można go było jednak odrzucić w razie wniesienia przeciwskargi. Nie dotyczyło to jednak pozwu złożonego z urzędu, jak również przypadku, gdy pozwany wyraził zgodę, żeby sprawę rozstrzygnął wydział cywilny²⁰. Odwrotnie też, jeżeli pozew został wniesiony niewłaściwie przed wydział handlowy, należało go zgodnie z tą samą procedurą, z przedstawionymi wyjątkami, przekazać do wydziału cywilnego²¹.

¹⁴ *Gerichtsverfassungsgesetz*, § 59.

¹⁵ *Ibidem*, § 61.

¹⁶ *Ibidem*, § 67.

¹⁷ *Ibidem*, § 115.

¹⁸ *Ibidem*, § 60.

¹⁹ *Ibidem*, § 93; T. Maciejewski, *Sądy handlowe Gdańska na przestrzeni dziejów*, Gdańskie Studia Prawnicze 2009, t. XXI, s. 376–379.

²⁰ *Ibidem*, § 98.

²¹ *Ibidem*, § 97.

Wniosek o przekazanie sprawy z jednego wydziału do drugiego należało złożyć wyłącznie do Sądu Krajowego²². Decyzja Sądu była niezaskarżalna, odesłanie zaś było dla wydziału wiążące. Te same zasady obowiązywały w razie złożenia apelacji lub zażalenia. Odesłanie zażalenia było nieskuteczne jedynie w przypadku, gdy odbyła się już przed tym wydziałem rozprawa główna lub wydano już w nim postanowienie w sprawie²³.

Wydziałom przewodniczyli dyrektorzy²⁴. Razem z prezesem oraz sędzią mającym najdłuższy staż pracy, a w przypadkach, gdy liczba lat służby była równa, wtędy z najstarszym wiekiem tworzyli oni Prezydium Sądu Krajowego. Przewodniczył mu prezes. Prezydium miało kompetencje w zakresie: przydzielania spraw sądowych poszczególnym wydziałom, powoływania sędziów stałych oraz ich zastępców do składu osobowego wydziałów, ustanawiania przewodniczącego wydziału karnego i jego ewentualnego zastępcy, wnioskowania o ustanowienie sędziego stałego, ustalania kolejności udziału w rozprawach radców grodzkich i ich zastępców oraz podziału spraw w sądach obsadzanych przez większą liczbę radców grodzkich. Ponadto Prezydium udzielało zgody sędziom grodzkim i krajowym na dodatkowe zatrudnienie w innym urzędzie miejskim lub służbie publicznej, jeżeli żądanie takie wyraziły władze miejskie, co wynikało z postanowień prawa urzędniczego z 19 lutego 1926 r., z zastrzeżeniem, że funkcje dodatkowe musiały odpowiadać wykształceniu i kwalifikacjom wskazanych sędziów. Wszystkie wymienione wyżej decyzje Prezydium miało podejmować na początku każdego sądowego roku operacyjnego, co w zamyśle miało usprawnić funkcjonowanie Sądu w tym zakresie²⁵.

Obok przewodniczenia Prezydium do kompetencji prezesa Sądu należało również przewodniczenie posiedzeniom plenarnym (w wydziałach wykonywali tę funkcję dyrektorzy), mianowanie sędziów, powoływanie sędziego śledczego oraz wnioskowanie o wyznaczenie przewodniczących poszczególnych sądów karnych

²² Ibidem, § 101.

²³ Ibidem, § 102.

²⁴ Ibidem, § 62.

²⁵ Ibidem, § 64.

spośród sędziów Sądu Krajowego, ewentualnie ich zastępców zarówno regularnych, jak i okresowych²⁶. Regułą przy tym było, że poszczególni sędziowie powoływani byli do składu nie jednego, lecz kilku wydziałów, od czego jednak prezes mógł odstąpić, jeżeli sędzia był w konkretnym wydziale przeciążony liczbą rozpatrywanych spraw lub wystąpiły inne ku temu przeszkody²⁷.

Sprawy w Sądzie Krajowym poszczególnym sędziom stałym przydzielał wyłącznie prezes²⁸. W razie niemożności ich prowadzenia przejmowali je zastępcy regularni, będący również sędziami Sądu. Jeżeli jednak i to nie było możliwe, a wynikało z przeszkód trwałych uniemożliwiających sprawowanie funkcji sędziego w ogólności, a nie tylko dla poszczególnych spraw czy posiedzeń, prezes Sądu mógł wystąpić z wnioskiem do Senatu WM Gdańska o powołanie sędziego posiłkowego lub sam go ustanowić spośród nadzwyczajnych pracowników pomocniczych sądów grodzkich i Sądu Krajowego, np. asesorów, ale pobierających stałe uposażenie oraz nierozpatrujących aktualnie spraw w sądzie grodzkim. Ustanowienie sędziów posiłkowych mogło nastąpić na czas określony, przez co nie mogło być w tym okresie odwołane, oraz na czas nieokreślony, aż do ustania przeszkody, która to zdarzenie spowodowała²⁹.

Wydział cywilny Sądu Krajowego zasadniczo orzekał w składzie trzyposobowym, łącznie z przewodniczącym. W wyjątkowych przypadkach, zgodnie z przepisami gdańskiej procedury cywilnej, rozpoznanie sprawy należało do sędziów pojedynczych, rozstrzygających jednoosobowo³⁰. Wydział cywilny rozpatrywał generalnie w pierwszej instancji wszystkie sprawy cywilne, które nie podlegały jurysdykcji sądów grodzkich. W rezultacie był kompetentny przy rozstrzygnięciu roszczeń bez względu na wartość przedmiotu sporu, wniesionych przeciwko skarbowi państwa lub urzędnikom państwowym w razie przekroczenia przez nich swych kompetencji oraz zaniedbania wykonywania obowiązków służbowych³¹. Natomiast

²⁶ Ibidem, § 62.

²⁷ Ibidem, § 63.

²⁸ Ibidem, § 69.

²⁹ Ibidem, § 70.

³⁰ Ibidem, § 75.

³¹ Ibidem, § 71.

w drugiej instancji rozpoznawał apelacje i zażalenia od orzeczeń wydanych w pierwszej instancji przez sądy grodzkie. Apelacje w sprawach cywilnych zwykłych przed Sądem Krajowym dopuszczano od wysokości 50 guldenów, a w kupieckich i rzemieślniczych od kwoty 300 guldenów, z kolei zażalenia od sumy powyżej 100 guldenów³².

Jak wspomniano, wraz z utworzeniem wydziału handlowego kompetencje w zakresie jego właściwości rzeczowej utracił wydział cywilny. Za sprawy handlowe uznano generalnie wszystkie spory prawne, w których skarga dotyczyła roszczeń skierowanych przeciwko kupcom w związku z prowadzonymi przez nich interesami, wynikającymi przede wszystkim z kodeksu handlowego II Rzeszy z 1897 r. oraz innych ustaw specjalnych³³. Skład zespołu orzekającego tworzyli sędzia Sądu Krajowego oraz dwóch sędziów handlowych³⁴. Wydział handlowy orzekał zarówno w pierwszej, jak i w drugiej instancji, rozpatrując apelacje i zażalenia od orzeczeń sądu rzemieślniczego i sądu kupieckiego w sprawach podległych jego kompetencji³⁵.

Skład orzekający wydziału karnego zależał od rodzaju rozstrzyganej sprawy. W rezultacie mógł on występować jako wydział karny: decyzyjny, mały i wielki. Pierwszy orzekał w składzie trzech sędziów, łącznie z przewodniczącym, drugi – sędziego przewodniczącego oraz dwóch ławników, trzeci zaś – trzech sędziów, w tym przewodniczącego oraz dwóch ławników. Przewodniczącym wydziału decyzyjnego był dyrektor całego wydziału, małego – sędzia Sądu Krajowego, wyznaczony przez jego prezesa na okres jednego roku, a wydziału wielkiego – sędzia krajowy wybrany większością głosów przez prezesa i dyrektorów wydziałów karnego, cywilnego i handlowego, przy czym w razie równości głosów rozstrzygało stanowisko prezesa³⁶.

Wydziały karne rozpoznawały sprawy zarówno w pierwszej, jak i w drugiej instancji jako apelacje od wyroków sądów grodzkich

³² Ibidem, § 72.

³³ Ibidem, § 95; T. Maciejewski, op.cit., s. 375, 377.

³⁴ Ibidem, § 105; T. Maciejewski, op.cit., s. 377.

³⁵ Ibidem, § 72.

³⁶ Ibidem, § 76.

i ławniczych³⁷. Mały wydział karny rozpatrywał apelacje od wyroków sądów grodzkich, jeżeli orzeczona została kara pozbawienia wolności wynosząca ponad jeden rok oraz gdy sędzia grodzki jednoosobowo wydał wyrok w sprawach popełnienia przestępstw: ciężkiej kradzieży, paserstwa lub w warunkach recydywy również czynów zabronionych wynikających z naruszenia ustawy o kradzieży leśnej oraz o policji polnej i leśnej. Natomiast wielki wydział karny rozpoznawał apelacje od wyroków wydziału małego jako sądu drugiej instancji oraz od orzeczeń sądu grodzkiego ławniczego i poszczególnych sędziów grodzkich, z wyjątkiem wyroków wydanych wobec nieletnich. Z kolei wydział decyzyjny był właściwy do wydawania wszystkich orzeczeń zapadających poza posiedzeniami sądu przysięgłych, a dotyczących toczących się przed nimi rozpraw³⁸. Obok tego wydziały karne prowadziły śledztwa wstępne, rozstrzygały skargi skierowane przeciwko zarządzeniom procesowym sędziego grodzkiego i sędziego śledczego oraz grodzkich sądów ławniczych, decydowały również o powołaniu drugiego sędziego grodzkiego w sądach ławniczych oraz zawieszały w czynnościach sądowych asesorów sądów przemysłowych i kupieckich, jeżeli naruszali oni obowiązki służbowe wynikające z ustawy (23 listopada 1922) itd.³⁹

Sąd Krajowy, rozstrzygając sprawy karne nienależące do kompetencji Sądu Najwyższego lub sądów grodzkich, procedował i orzekał w formie sądu przysięgłych. Były one właściwe dla rozpoznawania najcięższych przestępstw, np. zabójstwa, zgwałcenia, uszkodzenia ciała ze skutkiem śmiertelnym, porwania, rabunku kwalifikowanego, kradzieży czy też szantażu⁴⁰. Skład sądu przysięgłych tworzyło trzech sędziów, w tym przewodniczący oraz sześciu przysięgłych⁴¹. Wszystkich do konkretnej sprawy sądowej wyznaczał prezes Sądu Krajowego. Urząd przysięgłego był honorowy, a zostać nimi mogli

³⁷ Ibidem, § 74.

³⁸ Ibidem, § 76.

³⁹ Ibidem, § 73.

⁴⁰ Ibidem, § 80; T. Maciejewski, *Ustrój sądów przysięgłych w II Rzeczy, Republice Wiemarskiej i Wersalskim Wolnym Mieście Gdańsku*, Acta Universitatis Wratislaviensis, No 3270, Prawo CCCXI, Studia historycznoprawne, Wrocław 2010, s. 273–282.

⁴¹ Ibidem, § 81.

wyłącznie obywatele WM Gdańska⁴². Listę przysięgłych należało oskarżonemu osadzonemu w areszcie dostarczyć przynajmniej na dzień przed rozpoczęciem rozprawy głównej, odpowiadającemu zaś z wolnej stopy przedstawić do wglądu w sekretariacie Sądu. Z przedstawionej listy w drodze losowania wybierano właściwą ławę przysięgłych. Co najmniej połowa przysięgłych musiała być przy tym mężczyznami. Przewodniczący składu odbierał od nich przysięgę. Po przeprowadzonej rozprawie przysięgli odbywali naradę. Ostatnim etapem, ale bez obecności sędziego przewodniczącego było głosowanie. Werdykt zapadał bezwzględną większością głosów. Na jego podstawie sąd wydawał wyrok uniewinniający lub skazujący. Jego ogłoszenie kończyło postępowanie w pierwszej instancji. Apelację rozpoznawał Sąd Najwyższy⁴³.

Przepisy gdańskiej jak i wcześniejszych niemieckich ustaw o ustroju sądów powszechnych przewidywały funkcjonowanie w sprawach karnych przed sądami grodzkimi oraz w Sądzie Krajowym, sądów ławniczych. Ławników obu sądów obowiązywały te same przepisy⁴⁴. Żaden jednak ławnik nie mógł w tym samym sądowym roku operacyjnym być jednocześnie ławnikiem sądu grodzkiego i wydziału karnego Sądu Krajowego. W każdym razie w przypadku zaistnienia takiej sytuacji funkcję ławnika pełniło się przy sądzie, do którego zostało się wcześniej powołanym⁴⁵.

W Sądzie Krajowym ławnicy wchodziłi w skład małego i wielkiego wydziału karnego. Urząd ławnika był honorowy. Wykonywać go mogli jedynie obywatele WM Gdańska, przy czym przepisy szczegółowe ściśle określały, którzy z nich nie mogli zasiadać w sądzie ławniczym, np. skazani prawomocnym wyrokiem, niemający ukończonych 25 lat czy też piastujący ważne funkcje państwowe. Listę osób mogących być ławnikami ustalał corocznie naczelnik gminy. Następnie przesyłano ją do sądu grodzkiego, w którym specjalna komisja wybierała roczną listę ławników głównych oraz ławników posiłkowych (pomocniczych), mogących w razie konieczności zastą-

⁴² Ibidem, § 31.

⁴³ *Strafprozessordnung vom 1 Februar, Reichsgesetzblatt 1877*, § 277–285.

⁴⁴ *Gerichtsverfassungsgesetz*, § 31–57.

⁴⁵ Ibidem, § 77.

pić tych pierwszych. Listę tę otrzymywał zarówno prezes sądu grodzkiego, jak i Sądu Krajowego. Ten ostatni wybierał z niej nazwiska ławników mogących zasiąść w składzie orzekającym zarówno małego, jak i wielkiego wydziału karnego. Ich udział w poszczególnych posiedzeniach ustalano w drodze losowania⁴⁶.

SUMMARY

Landgericht (the regional court) of Versailles Free City of Gdańsk

The article presents the rules governing the internal organization and jurisdiction of the *Landgericht* against the background of the structure of the judiciary in the Free City of Gdańsk (Danzig) established in the Treaty of Versailles. The subject of the formal-dogmatic analysis is the German legislation governing the organization of judiciary in the Second Reich and the Weimar Republic, which was adopted in the Free City of Gdańsk specifying the structure of the *Landgericht*. The jurisdiction of this court extended over the whole area of the Free City of Gdańsk. The *Landgericht* deals in first instance with more important civil, commercial and criminal cases as well hear the appeals of judgments of lower courts in the second instance.

Key-words: judiciary, regional court, Free City of Danzig, german law, the interwar period, judicial system, judicial competence

⁴⁶ T. Maciejewski, *Sądy ławnicze miasta Gdańska na przestrzeni dziejów (XIV–1939)*, Gdańskie Studia Prawnicze 2010, t. XXIV, s. 74–79.